

Aleksandra Davidović

VITGENŠTAJN O ZNANJU, IZVESNOSTI I SKEPTICIZMU

APSTRAKT: Predmet ovog rada je Vitgenštajnovno razlikovanje i novo razumevanje pojmova znanja i izvesnosti u spisu *O izvesnosti* iz kojih proističe i njegova inovativna kritika skepticizma. On pokazuje da čitava rasprava o skepticizmu nastaje zato što i tradicionalni epistemolozi poput Mura i skeptik pogrešno shvataju prirodu takozvanih murovskih iskaza koji predstavljaju sadržaj naših osnovnih verovanja kao i naš stav prema njima. Vitgenštajn tvrdi da ovi iskazi nisu ni istiniti ni lažni već da funkcionišu poput pravila te da stoga ne mogu biti ni predmet znanja niti podložni sumnji. Naš stav prema njima nije epistemički već je odraz praktične sposobnosti učešća u jezičkoj praksi. Vitgenštajnov najubedljiviji i najoriginalniji argument protiv skepticizma pokazuje da skeptik, formulišući svoje sumnje, dovodi u pitanje sopstveno razumevanje reči kojima se pritom služi. Na kraju se tvrdi da sam Vitgenštajn zastupa jednu vrstu naturalizma hjumovskog tipa.

KLJUČNE REČI: Vitgenštajn, murovski iskazi, znanje, izvesnost, skepticizam, naturalizam

Uvod

Skepticizam kao tema je prisutan u svim Vitgenštajnovim delima, od njegovog ranog remek-dela *Tractatusa* do spisa *O izvesnosti* čije je poslednje redove napisao samo dva dana pre svoje smrti. U *Tractatusu* se skepticizam eksplicitno spominje samo na jednom mestu i sa krajnje negativnom ocenom: „Skepticizam nije neoboriv, nego očigledno besmislen ako hoće da sumnja o onome o čemu se ne može pitati. Sumnja može postojati samo tamo gdje postoji pitanje; pitanje samo tamo gdje postoji odgovor; a ovaj samo tamo gdje se nešto može reći.“ (TLP 6.51) Vitgenštajn tvrdi da je skepticizam besmislen i to je gledište koje ni u kasnijoj fazi svog filozofskog razvoja neće promeniti. Međutim, dok u *Tractatusu* ističe da je skepticizam *očigledno* besmislen i ne upušta se dublje u njegovo pobijanje, u svom poslednjem delu on ulaže mnogo napora kako bi pokazao zašto je to tako. Takođe, njegovi razlozi za ovo tvrđenje i stav prema samom problemu su se u međuvremenu promenili usled značajnih promena u njegovim opštijim filozofskim gledištima do kojih je došlo u periodu između izdavanja *Tractatusa* i pisanja *Filozofskih istraživanja*.¹ Pozni Vitgenštajn prepoznaje da „mi želimo da razumemo i kako skeptik greši ali i zašto, pored toga, skepticizam može da deluje tako ubedljivo“, odnosno, mi želimo i *dijagnostički*, a ne samo *dijalektički* odgovor skepticizmu (Williams 2004: 262). Ne ulazeći detaljno u obrazlaganje promena u njegovim gledištima, u ovom radu ću se baviti Vitgenštajnovim shvatanjem skepticizma u *O izvesnosti*,² budući da mu on u ovom delu posvećuje najviše pažnje i pošto su zapažanja koja su tu izneta imala najveći uticaj na savremene rasprave o skepticizmu.

1 Razlike u shvatanjima koja Vitgenštajn izlaže u svoja dva najznačajnija dela su toliko velike da se često govori o prvom i drugom ili o ranom i poznom Vitgenštajnu kao da su u pitanju dva različita filozofa. Moje mišljenje je da uprkos očiglednim razlikama njegova dela pokazuju i izvestan kontinuitet i da je upravo skepticizam jedna od tema gde se uočava da nije došlo do korenite promene, već do razvoja i produbljivanja autorovog prvobitnog mišljenja.

2 Poslednjih godina se sve češće ističe da je Vitgenštajn autor tri a ne dva velika dela i da je upravo *O izvesnosti* njegovo treće remek-delo. Strol ide toliko daleko da ovo Vitgenštajnovno delo naziva najvažnijim doprinosom teoriji saznanja od Kantove *Kritike čistog uma* (Stroll 2005: 33).

O izvesnosti je delo koje je u celosti posvećeno pitanjima koja se tradicionalno smatraju epistemološkim, a njegov veliki deo predstavlja kritički tretman skepticizma. Kao i o većini filozofskih pozicija, Vitgenštajn uglavnom indirektno govori o skepticizmu, izričito ga spominjući na samo dva mesta u čitavoj knjizi. Njegove prve beleške tiču se zapažanja koja je Mur izneo u dva svoja članka i njima se na mnogo mesta u daljem tekstu ponovo vraća. Mur u ovim člancima daje čuveni zdravorazumski odgovor skepticizmu, a Vitgenštajnova kritika je značajna jer ukazuje na Muru i skeptiku zajedničke greške i pogrešno shvatanje pojmova koje upotrebljavaju i problema kojim se bave. Stoga ću ispitivanje Vitgenštajnovog odnosa prema skepticizmu započeti analizom njegove kritike Mura. Posebno ću razmotriti Vitgenštajnova zapažanja o znanju, izvesnosti, sumnji i grešci i pokazati kako se njegovo shvatanje ovih pojmova razlikuje od shvatanja skeptika i tradicionalnog epistemologa i kako mu naročito drugačije shvatanje izvesnosti omogućava da formuliše jedan sasvim nov odgovor na skeptički izazov. Pitanjem da li on pritom izlaže novu verziju fundamentizma, koherentizma ili možda neku kombinaciju ta dva stanovišta se ovde neću baviti. Na kraju će biti reči o nekim problemima na koje nailazi Vitgenštajnov pristup i biće razmotren jedan način na koji možemo razumeti njegovu poziciju.

Murovo otkriće

Dva Murova članka koja su u fokusu Vitgenštajnovе kritike su „Obrana zdravog razuma“ i „Dokaz postojanja spoljašnjeg sveta“. U prvom se Mur suprotstavlja skeptiku nabrajajući različite iskaze za koje tvrdi da ih zna sa izvesnošću i koji sačinjavaju zdravorazumski pogled na svet. Prema njemu, tvrđenja poput „Zemlja je postojala mnogo pre mog rođenja“, „Nikada nisam bio daleko od Zemljine površine“ i „Ja sam čovek“ su očigledno i nesumnjivo istinita i on ne pokušava da ih dokaže. Takođe ne pokušava da dokaže da je skepticizam pogrešno stanovište već smatra da to sledi iz toga što mi *znamo* ova tvrđenja. U drugom članku u pokušaju da pobije idealizam³ Mur formuliše svoj čuveni dokaz postojanja spoljašnjeg sveta. Polazeći od tvrđenja „Evo jedne ruke“ i „Evo i druge“ (koja izgovara podižući sopstvene ruke ispred sebe i pokrećući prvo jednu pa onda drugu) on zaključuje da postoje fizički objekti i da, prema tome, postoji spoljašnji svet (Moore 1993: 166). On pritom tvrdi da su premise njegovog dokaza iskazi koje on *zna* sa izvesnošću iako priznaje da ne može da ih dokaže.

Poznato je da je Vitgenštajn smatrao da je „Obrana zdravog razuma“ Murov najbolji članak, dok je o „Dokazu postojanja spoljašnjeg sveta“ imao veoma loše mišljenje (Coliva 2010: 55). Prema njemu, Mur u prvom članku dolazi do filozofski značajnog uvida da postoji veliki broj iskaza koji su izvesni iako nemaju nikakve veze sa onim iskazima koje su filozofi tradicionalno smatrali nesumnjivim. Radi se o mnogo široj klasi iskaza u koje Vitgenštajn, pored Murovih očiglednih truizama iz „Obrane zdravog razuma“, ubraja i kontingentna empirijska tvrđenja poput „Ovo je jedna ruka“, tvrđenja čija je izvesnost vezana za određeni istorijski period („Nijedan čovek nikada nije bio na Mesecu“) i specifične pretpostavke određenih oblasti istraživanja (istorije, geologije, biologije). Ono što je zajedničko ovim iskazima je da su naizgled empirijski ali ipak imuni na sumnju, da nisu filozofska tvrđenja niti iskazi kojima se filozofi uobičajeno bave i da ih najčešće ne iskazujemo, a zvuče veoma čudno kada to učinimo (Hamilton 2014: 2–3). U nastavku rada o njima ću govoriti kao o murovskim iskazima,⁴ zbog Murovog

3 Iako Mur razlikuje idealizam, koji poriče da spoljašnji svet postoji, od skepticizma, koji poriče da mi imamo znanje o tome da spoljašnji svet postoji, pobijajući idealizam on istovremeno pobija skepticizam (Hamilton 2014: 169). Sa druge strane, Vitgenštajn često spaja ova dva stanovišta. Stoga ću idealizam u kontekstu ovog rada posmatrati kao skepticizam u pogledu postojanja spoljašnjeg sveta i dalje ću govoriti samo o Murovom odgovoru skeptiku.

4 U ovome sledim Hamiltona (Hamilton 2014: 2). MekGinova istu vrstu iskaza naziva iskazima murovskog tipa, dok se

otkrića koje je navelo Vitgenštajna na dalja razmišljanja. Filozofska pitanja koja se tiču iskaza ove vrste su Vitgenštajna toliko zaokupila da je poslednje mesece svog života proveo misleći i pišući o njima. Njegova osnovna namera bila je da objasni prirodu njihove izvesnosti. Naročito mu je smetalo to što je Mur u svom drugom članku rešio da jedan od murovskih iskaza *dokaže*. To je bio glavni pokazatelj da on na pogrešan način shvata ove iskaze i naš odnos prema njima, kao i neke osnovne epistemičke pojmove, a pokazaće se da skeptik deli većinu njegovih pretpostavki. Razmatranje murovskih iskaza je stoga neodvojivo od rasprave o skepticizmu, jer je upravo drugačije shvatanje prirode i uloge tih iskaza Vitgenštajnovu glavno oružje u borbi protiv skeptika.

Znanje i izvesnost pripadaju različitim kategorijama

Vitgenštajn započinje *O izvesnosti* razmatranjem Murove upotrebe izraza „Ja znam“ onda kada tvrdi da zna premise svog čuvenog dokaza, a zatim i kada tvrdi da mnoge druge iskaze zna sa izvesnošću. Njegovu početnu primedbu „Ako znaš da je ovo ovde ruka, priznaćemo ti sve ostalo“ (OI 1) ne treba shvatiti kao tvrđenje da dokaz nije dobar zato što premise nisu dokazane, što je kritika koju je Mur predvideo (Moore 1993: 169). Vitgenštajn zapravo izražava sumnju u Murovo uverenje da se u datom slučaju radi o *znanju*. Njegovo nabranje onoga što veruje da zna zaista deluje čudno i Vitgenštajn tvrdi da izraz „Ja znam“ pritom biva zloupotrebljen (OI 6). Početnu sumnju on kasnije izražava u formi pitanja koje nagoveštava njegov stav „Da li se, međutim, zaista radi o tome da on to zna, a ne o tome da neki od tih stavova moraju za nas da budu pouzdani?“ (OI 112). Kroz čitavu knjigu on nastoji da pokaže pod kojim okolnostima se izraz „Ja znam“ ispravno upotrebljava, a napomena o njegovoj zloupotrebi označava početak dugog toka misli koji se tiče kontrasta između znanja i izvesnosti.

Vitgenštajn povlači razliku i između verovanja i znanja i između znanja i izvesnosti. Dok verovanje ima subjektivne osnove, znanje zahteva objektivne osnove. Ne moramo biti u stanju da odgovorimo na pitanje *zašto* verujemo nešto, ali moramo biti u stanju da odgovorimo na pitanje *kako* znamo nešto (OI 550). On se oslanja na tradicionalno shvatanje znanja kao opravdanog istinitog verovanja i tvrdi da postoji pojmovna veza između znanja i opravdanja u tom smislu da *tvrđenje znanja zahteva navođenje razloga*, odnosno, opravdanja. „‘Ja znam...’ kažemo kada smo spremni da damo valjane razloge. ‘Ja znam’ odnosi se na mogućnost pokazivanja istine. [...] Međutim, ako ono što on veruje jeste takvo da razlozi koje može da pruži nisu sigurniji od njegove tvrdnje, on ne može da kaže da zna ono što veruje.“ (OI 243) U ovom paragrafu sažeta je Vitgenštajnova glavna kritika Mura. On smatra da Mur ne uviđa „koliko je upotreba reči ‘Ja znam’ specijalizovana“ (OI 11) i da situacija u kojoj se nalazi nije prikladna za iznošenje saznavnih tvrđenja. Da bi neko legitimno mogao da tvrdi da zna on mora da bude u mogućnosti da ponudi ubedljive razloge u prilog svom tvrđenju – razloge koji „pokazuju istinitost“ onoga što tvrdi da zna. Saznavno tvrđenje mora da bude potkrepljeno razlozima koji su izvesniji od njega samog, inače oni ne bi mogli da ga podrže. Međutim, Vitgenštajn ističe „da imam ruke jeste u normalnim okolnostima isto tako sigurno kao i bilo šta što bih mogao da navedem kao evidenciju za to“ (OI 250). Radi se o tome da Mur tvrdi da zna ono što je naizvesnije, a to znači da nema izvesnijeg iskaza koji bi mogao da ponudi kao odgovarajući razlog u prilog svom tvrđenju. On ne bi mogao da podrži ovo tvrđenje ukazujući na vizualni opazaj svoje dve ruke, jer nema više razloga da veruje da mu je vid ispravan nego da ima ruke. Vitgenštajn se zato slaže sa Murom da mi ne možemo da kažemo *kako* znamo ovu vrstu iskaza, ali upravo

---

u literaturi sve češće nailazi na izraz *hinge-propositions* (šarke-iskazi), kojim se aludira na Vitgenštajnovu čuvenu metaforu u paragrafima 341, 343 i 655. Neki autori ih nazivaju samo *hinges*.

zato poriče njegovu pretpostavku da ih mi ipak *znamo*. On ističe da „Mur ne *zna* ono što tvrdi da zna, ali za njega to stoji čvrsto kao i za mene“ (OI 151), to jest, on smatra da se u datim slučajevima uopšte ne radi o znanju već o *izvesnosti*, a da „znanje i izvesnost pripadaju različitim *kategorijama*“ (OI 308).

Vitgenštajn smatra da Mur u trenutku navođenja svog dokaza *ne zna* ni da stoji i govori niti da je objekat koji ima pred očima njegova ruka. Međutim, on time ne želi da dovede u pitanje niti umanji njegovu uverenost koja se tiče ovih stvari, već ističe da Mur i čitava filozofska tradicija nisu bili u pravu kada su ovu vrstu uverenosti nazvali znanjem. On *razdvaja pojmove znanja i izvesnosti* tvrdeći da oni imaju različite uloge u ljudskom životu, a u procesu povlačenja ove razlike on pravi i razliku između subjektivne i objektivne izvesnosti. „Rečju ‘izvestan’ izražavamo potpunu ubeđenost, odsustvo svake sumnje, i time pokušavamo da ubedimo druge ljude. To je *subjektivna izvesnost*. A kad je neka stvar objektivno izvesna? – Kada greška nije moguća. Kakva je, međutim, to mogućnost? Zar greška ne mora *logički* da bude isključena?“ (OI 194). Subjektivna izvesnost njega ne interesuje. Izvesnost koja karakteriše murovske iskaze nije psihološka činjenica već se tiče logike u smislu u kom Vitgenštajn u svojoj kasnijoj filozofiji koristi ovu reč.⁵ Iako ovi iskazi „stojе čvrsto“ za svakoga od nas individualno, ta izvesnost nije nikakva lična ubeđenost već nešto kolektivno – nešto što svi ljudi dele. Vitgenštajn primećuje da Mur bira upravo one stavove za koje smatra da ih svi ljudi znaju *ako ih on zna*, iako ne mogu da kažu kako (OI 84, 100). Tu se ne radi stvarno o znanju niti o najvećem stepenu subjektivne izvesnosti, već o tome „da izvesni stavovi, izgleda čine osnovu svih pitanja i svakog mišljenja.“ (OI 415) Meri MekGin je zato murovske iskaze nazvala sudovima koji tvore *okvir naše prakse* – to su „iskazi koji su, u datom kontekstu, postojani za nas – oni tvore temelj koji mi ili automatski delimo, ili smo spremni da ga usvojimo bez pitanja.“ (MekGin 2007: 83) Radi boljeg razumevanja prirode objektivne izvesnosti i statusa murovskih iskaza, kao i posledica ovog shvatanja po raspravu o skepticizmu, potrebno je objasniti neke pojmove i gledišta karakteristična za filozofiju poznog Vitgenštajna.

Značenje kao upotreba, pravila i kontekstualni faktori

Koncepcija značenja kao upotrebe prožima čitavu Vitgenštajnovu kasniju filozofiju pa i spis *O izvesnosti* gde on eksplicitno piše: „Značenje reči je način njene upotrebe. Jer, značenje je ono što naučimo kada se reč pripoji našem jeziku.“ (OI 61) Vitgenštajn odbacuje gledište prema kom je značenje reči neki mentalni entitet (psihologizam) ili neki apstraktan entitet koji prethodi njenoj upotrebi i određuje je (Fregeovo gledište) i svoje shvatanje značenja zasniva na aktivnosti. On jezik često poredi sa igrama i smatra da im je zajednička uređenost pravilima. Međutim, to što je jezik vođen pravilima ne znači da je upotreba reči njima striktno vezana i određena. Pravila za ispravnu upotrebu reči su određena ustaljenom praksom njihove primene. Mi ih učimo implicitno, podučavanjem i uključivanjem u određenu jezičku igru i Vitgenštajn ističe da sleđenje pravila ne podrazumeva uvek interpretaciju, već da može i ponekad mora biti instinktivno. Oni koji jezik upotrebljavaju najčešće nisu u stanju da navedu data pravila, već pokazuju da su njima ovladali u raznovrsnim praktičnim okolnostima. Razumevanje značenja reči je stoga sticanje *praktične sposobnosti* – ovladavanje tehnikom njene primene na način koji je priznat (MekGin 2007: 82). Zbog toga je greška reći da „dete koje savlada jezičku igru mora da zna izvesne stvari“ (OI 534). Ispravno bi bilo reći da ono „uči da reaguje na takav i takav način; u tom reagovanju ono još ništa ne zna. Znanje počinje tek na kasnijem stupnju“ (OI 538). Prema ovom shvatanju značenja, ne postoji objašnjenje reči i rečenica koje je nezavisno od upotrebe jezika – znati šta neka reč znači jeste upravo znati kako se ona

5 „Logici pripada sve što opisuje jezičku igru“ (OI 56).

upotrebljava neograničenom broju različitih rečenica (Hamilton 2014: 25). *O izvesnosti* se zato suštinski bavi *značenjem i upotrebom* murovskih iskaza, a to je nešto što su i Mur i skeptik zanemarili.⁶

Vitgenštajn razlikuje pojmove znanja i izvesnosti zato što uviđa da se murovski iskazi razlikuju od empirijskih iskaza. Oni su izvesni ali ne u tradicionalnom smislu, budući da ne predstavljaju nesumnjive istine. On predlaže potpuno *neepistemički model* za njihovo shvatanje prema kome oni nisu ni predmet znanja niti podležu sumnji. Mur nekritički pretpostavlja da su to empirijski iskazi, dok Vitgenštajn opisuje različite vrste njihove upotrebe koje zavise od konteksta. Važno je uočiti da je za njega *upotreba reči u određenim prilikama* ono što ima ili nema značenje. On smatra da kao što ne postoji jasna razlika između značenja i upotrebe tako nema ni jasne razlike između semantike i pragmatike jezika. Da bi naše reči imale značenje one moraju da pripadaju nekoj jezičkoj igri, a to znači da moraju biti izgovorene u odgovarajućim okolnostima u kojima vrše priznatu ulogu u svrhu ostvarivanja komunikacije. Dok Mur veruje da svaka dobro formirana rečenica nekog prirodnog jezika ima značenje, Vitgenštajn smatra da samo priznata upotreba znacima obezbeđuje značenje (Coliva 2010: 209). Naizgled dobro formirana rečenica može biti bez značenja ukoliko je izgovorena bez ikakvog povoda ili van jasno određenog konteksta.⁷ Vitgenštajn na osnovu *upotrebe* murovskih iskaza zaključuje da oni *u normalnim okolnostima* nemaju empirijsku nego normativnu ulogu – funkcionišu poput pravila igre. Zato što su nalik pravilima oni *nisu ni istiniti ni lažni*. Na primer, iskaz „Evo jedne ruke“ ima formu empirijskog iskaza ali funkcioniše kao pravilo. Njegova *uobičajena* uloga nije da kaže nešto istinito ili lažno već da ostenzivno definiše šta je „ruka“ u procesu učenja jezika. Međutim, pošto „se isti stav može jednom smatrati nečim što se iskustveno proverava, a drugi put pravilom provere“ (OI 98), između empirijskih i murovskih iskaza ne postoji oštra granica. Da li je nešto murovski iskaz zavisi od uloge koju ima u nekoj jezičkoj igri u određeno vreme. Rečenica „Evo jedne ruke“ u okolnostima drugačijim od uobičajenih može da izražava empirijski iskaz. Na primer, osoba koja se u bolnici budi sa promrzlinama može imati razloge da sumnja ili da tvrdi da ima ruke ali u okolnostima u kojima Mur iznosi svoj dokaz on takve razloge nema. Stoga on ne tvrdi ništa što je predmet znanja.

Jezičke igre, forma života i slika sveta

Gledište da značenje reči zavisi od toga kako ih upotrebljavaju oni koji se služe jezikom Vitgenštajn razvija kroz pojam *jezičke igre*, koji se konstantno pojavljuje u njegovim kasnijim radovima. On koristi ovaj termin da ukaže na različite oblike jezika i aktivnosti kojima su oni protkani (FI 7) i da istakne „da je *govorenje* jezika deo jedne delatnosti ili životne forme“ (FI 23). Primeri jezičkih igara koje on navodi jezik pokazuju kao raznolik, promenljiv i ugrađen u ljudsku praksu i naglašavaju socijalne i institucionalne faktore koji okružuju jezičko značenje. Ovaj pojam je značajno razvijen u *O izvesnosti* u odnosu na *Filozofska istraživanja*. Dok je ranije jezičkim igrama nazivao manje autonomne delove jezika, ovde Vitgenštajn često govori o celom jeziku kao jezičkoj igri. Naglasivši da govori „o prostornom i vremenskom fenomenu jezika, a ne o nekoj neprostornoj i nevremenskoj besmislici“ (FI 108) on ističe da „zamisliti jedan jezik znači zamisliti jedan oblik života“ (FI 19). Jezičke igre pripadaju obuhvatnijem fenomenu

6 Zanimarivanje načina upotrebe jezičkih izraza je inače glavna Vitgenštajnova zamerka svim filozofima: „Kada bih morao da navedem glavnu grešku filozofa sadašnje generacije, uključujući Mura, rekao bih da je ona u tome što kada se bave jezikom, oni posmatraju formu reči, a ne način na koji se ta forma upotrebljava“ (Vitgenštajn 2008: 8).

7 Vitgenštajn ističe da se u filozofiji reči često upotrebljavaju nezavisno od kriterijuma za njihovu ustaljenu upotrebu i da samo zato što su nam poznati uobičajeni konteksti u kojima ih upotrebljavamo i u kojima one imaju značenje deluje da ga i u filozofskim kontekstima imaju, ali da to zapravo nije slučaj.

koji Vitgenštajn naziva *formom života*. Iako postoji mnogo polemike oko toga šta se podrazumeva pod tim terminom, jasno je da on uključuje „preplitanje biologije, kulture i jezika“ (Hamilton 2014: 29). Forma života je pozadina na kojoj se različite jezičke igre razvijaju i ona uključuje objektivnu izvesnost koja karakteriše murovske iskaze. Vitgenštajn na jednom mestu samu tu izvesnost naziva formom života (OI 358), ali priznaje da je to loš način da izrazi ono što bi želeo i svoje tvrđenje pojašnjava ističući da to znači da ovu vrstu izvesnosti shvata „kao nešto što je izvan pozicije opravdan-neopravdan; tako reći, kao nešto životinjsko.“ (OI 359)

Pojmovi jezičke igre i forme života su u *O izvesnosti* dalje razvijeni u pojam *slike sveta*. Vitgenštajn je prvi put spominje u paragrafu 93 gde kaže da ga sve što je video i čuo uverava da nikada nije bio daleko od Zemlje, a da ništa u njegovoj *slici sveta* ne govori protiv toga. On razvija Murov pojam zdravorazumskog pogleda na svet, ali njegovo shvatanje je donekle drugačije. Prema Vitgenštajnu, murovski iskazi sačinjavaju skup najčešće neizgovorenih i neanaliziranih verovanja koja svi članovi zajednice automatski dele ili su spremni da ih bespogovorno prihvate. Ovaj skup verovanja on naziva slikom sveta i kaže da je to „nasleđena pozadina“ na kojoj pravimo razliku između istinitog i pogrešnog (OI 94). Za nju samu se ne može reći da je ispravna ili pogrešna jer je ona „supstrat sveg mog istraživanja i tvrđenja. Stavovi koji je opisuju ne podležu svi podjednako proveriti.“ (OI 162) Slika sveta nije podložna empirijskoj proveriti jer je sama baza za takve provere – mi tek pomoću nje razumevamo stvarnost i zato ne možemo da je potvrdimo ili opovrgnemo suočavanjem sa stvarnošću. Našu sliku sveta ne učimo eksplicitno već je postepeno *stičemo* učeći jezik. Dete nikada ne uči da je Zemlja postojala mnogo pre njegovog rođenja niti je to pretpostavka onoga što ono uči. Ovo uverenje predstavlja posledicu mnogih stvari koje dete jeste naučilo, deo slike sveta koji je *nesvesno usvojen* u tom procesu. Zato možemo da opravdamo određeni iskaz u odnosu na datu sliku sveta, ali samu sliku sveta ne možemo da opravdamo.

Imajući u vidu ovakvo poreklo murovskih iskaza jasno je zašto naš odnos prema njima nije epistemički i zašto je objektivna izvesnost koja karakteriše ove iskaze „nešto što je izvan pozicije opravdan-neopravdan“. Vitgenštajn opravdanje vezuje za znanje, a za pojam znanja tvrdi da je suštinski povezan s pojmom jezičke igre (OI 560). Jezičke igre obezbeđuju kontekst u okviru kog saznajna tvrđenja imaju smisao, ali murovski iskazi ne pripadaju jezičkim igrama na isti način kao ova tvrđenja jer oni „leže po strani puta kojim se kreće istraživanje.“⁸ (OI 88) Oni ne tvrde ništa istinito ili lažno već tu vrstu tvrđenja čine mogućom. Vitgenštajn ističe da se izvesnost koja karakteriše ove iskaze u jezičkoj igri već pretpostavlja. Izvesnost u pogledu toga da imamo ruke pretpostavljena je u svim situacijama u kojima se služimo rukama ili govorimo o njima, a „igru ne igra, ili je igra pogrešno, *onaj* ko predmet ne prepoznaje sa sigurnošću.“ (OI 446) Kada tvrdi da murovske iskaze ne možemo da opravdamo Vitgenštajn ne poriče da mi imamo *iskustvo* o onome što je za nas izvesno, ali ističe da iako iskustvo može da bude *uzrok* objektivne izvesnosti ono ne može da bude njen *razlog ili osnov* (OI 429). Naše uverenje u pogledu toga da imamo dve ruke ili da imamo roditelje nije rezultat zaključivanja. Za ovu vrstu iskaza se ne može reći da je opravdana jer ona nikada nije proverena. Za razliku od onoga što je predmet znanja mi verovatno nikada ne razmišljamo o onome što je za nas izvesno (Moyal-Sharrock 2004: 17). Mur u svrhe filozofskog argumenta artikuliše svoje uverenje da ima ruke, ali uverenja te vrste obično ostaju neizgovorena. Svakodnevno koristimo ruke ne razmišljajući o tome da ih imamo i na isti način mnoge druge neformulisane pretpostavke leže u osnovi naših uobičajenih tvrđenja i postupaka. U tome je smisao Vitgenštajnovih tvrdnje da „u osnovi zasnovanog verovanja leži nezasevano verovanje.“ (OI 253)

8 Ovi iskazi su „čvrst temelj“ jezičkih igara (OI 403) i „čine temelj svakog operisanja mislima (jezikom)“ (OI 401).

Skepticizam: filozofska i svakodnevna sumnja

Upravo drugačije razumevanje uloge koju murovski iskazi imaju u okviru ljudske prakse i shvatanje izvesnosti kao neepistemičkog stava omogućava Vitgenštajnu da pruži novu vrstu odgovora na skeptički izazov. Pod skepticizmom on podrazumeva radikalni globalni skepticizam koji se primenjuje na sve oblasti ljudskog znanja. Iako ne određuje konkretnu metu svog napada, on pre svega ima na umu moderan (kartezijanski) skepticizam, a njegovi argumenti su primenljivi na sve osnovne varijante filozofskog skepticizma. Ne izdvajajući pojedinačne skeptičke argumente (sa izuzetkom argumenta koji se poziva na mogućnost sna) Vitgenštajn se najviše koncentriše na samu srž skepticizma – sveopštu sumnju. Skeptik o kome on govori je pojedinac koji iznosi sumnje koje prosečna osoba nikada ne zamišlja i u *O izvesnosti* ova razlika se pokazuje u razlici između obične i filozofske sumnje. Skeptikova strategija je da sumnja u sve u šta se može sumnjati. Priznajući da su takve sumnje nepraktične i neodržive u svakodnevnom životu on ih ipak smatra smislenim. Mur prihvata da one imaju smisla, ali poriče da su opravdane i pokušava da dokaže istinitost realizma. Za Vitgenštajna su ipak i skeptikove sumnje i Murovi odgovori jednako besmisleni i u *O izvesnosti* on želi da podrije tradicionalnu raspravu o skepticizmu. Dok je u vreme pisanja *Tractatusa* smatrao da je skepticizam nemoguće pobiti zato što je besmislen, kasnije je došao do gledišta da može biti pobijen iako jeste i upravo zato što jeste besmislen (Hamilton 2014: 218). Njegovi argumenti protiv skepticizma su velikim delom obrnuti od onih koje upotrebljava protiv Mura, što je razumljivo kada imamo na umu da Mur i skeptik zastupaju suprotna stanovišta prihvatajući iste osnovne pretpostavke. Odbacivanje ovih pretpostavki omogućava Vitgenštajnu da na svoj način, kroz mnoštvo manjih, isprekidanih i neprecizno formulisanih argumenata pruži moćnu kritiku skepticizma.

Vitgenštajn za razliku od Mura oštro razdvaja filozofsku i svakodnevnu sumnju. Prva nije samo produžetak druge – razlika između njih nije u stepenu već u vrsti. „Sumnjati u postojanje spoljašnjeg sveta’ ne znači, na primer, sumnjati u postojanje neke planete koje se kasnije dokazuje posmatranjem“ (OI 20). Skeptička sumnja je logička ili konceptualna a ne empirijska ili praktična. Ona ne može da bude razrešena na isti način kao empirijsko pitanje o postojanju planete Saturn. Ističući specifičan karakter ove sumnje Vitgenštajn nagoveštava da njena meta uopšte nije postojanje objekta koji se naziva „spoljašnji svet“. Kada bi to bio slučaj ona se ne bi razlikovala od praktične sumnje i skeptik ne bi mogao da spreči da bude razrešena na neki od uobičajenih načina (Minar 2005: 262). Međutim, priznajući da je svaka praktična sumnja otklonjena skeptik insistira „da postoji još jedna sumnja iza te sumnje“ (OI 19). Izgleda da je je predmet njegovog ispitivanja nešto u vezi same naše prakse tvrđenja i sumnjanja i da on dovodi u pitanje osnovanost jezičke igre u okviru koje mi iznosimo tvrđenja i razrešavamo sumnje koje se tiču empirijskih objekata (Minar 2005: 263). Za Vitgenštajna je verovanje da je ovakva *dalja* skeptička sumnja uopšte smisljena iluzorno (OI 249 „Stvara se pogrešna slika *sumnje*.“) i on nastoji da pokaže da je skeptikov stav nerazumljiv i samopobijajući, a da su njegova pitanja i sumnje nekoherentni.

On tvrdi da je smisljeno iznošenje sumnji kao i saznavnih tvrđenja moguće samo u okviru jezičke igre, a da skeptik greši budući da postavlja pitanja i zahteva da se na njih odgovori izvan svakog određenog konteksta. Mogućnost samouveravanja je jedna od suštinskih crta jezičke igre (OI 3) ali skeptik, koji da bi doveo u pitanje postojanje nečijih ruku „kaže da (možda) ne postoje fizički predmeti, takvu mogućnost ne dopušta“ (OI 23). Iznoseći takvu sumnju skeptik „previđa da sumnja u postojanje deluje samo u jezičkoj igri“ i „da bi se najpre moralo postaviti pitanje: kako bi takva sumnja izgledala? i da se to ne razume odmah“ (OI 24). Vitgenštajn ovde iznosi jedan od svojih najznačajnijih uvida. Smislenost skeptikovih sumnji se tradicionalno uzimala zdravo za gotovo – budući da znamo šta znači sumnjati i šta znači imati

ruke deluje da bez problema možemo da razumemo šta znači sumnjati da imamo ruke (Fogelin 1995: 231). Međutim, Vitgenštajn nastoji da pokaže da se odgovor skeptiku upravo sastoji u pokazivanju da su njegove sumnje besmislene. Prema njemu, mi uopšte ne možemo da zamislimo kako bi sumnja u postojanje sopstvenih ruku izgledala zato što nemamo „nikakav sistem u kome bi ta sumnja mogla da postoji“ (OI 247). On je holista u pogledu verovanja i smatra da svako naše pojedinačno verovanje stiče značenje kroz povezanost sa našim ostalim verovanjima. Govoreći o osobi koja sumnja da je Zemlja postojala pre sto godina on kaže da je njena sumnja prazna. Ona, kao ni sumnja u postojanje sopstvenih ruku, ne može da se uskladi sa drugim našim ubeđenjima, a ova ubeđenja „čine sistem, građevinu“ (OI 102). Nasuprot tome, verovanje da je Zemlja postojala mnogo pre našeg rođenja kao ni verovanje da imamo ruke nije prazno – „ono je s mnogo stvari povezano“ (OI 311–312). Njegova poenta je da su saznavne tvrdnje odgovori na aktualne ili potencijalne sumnje koje se rađaju u okviru jezičke igre, ali nisu odgovori na skeptikove nerealne i neograničene sumnje.

Sumnja i mogućnost greške

Jedno od centralnih tvrđenja u *O izvesnosti* je da znanje implicira logičku mogućnost sumnje. Suprotno Dekartovom shvatanju da je za znanje neophodno isključiti sve u šta se može sumnjati, Vitgenštajn smatra da tvrđenje znanja ima smisla samo tamo gde je sumnja zamisliva.⁹ On tvrdi da ako „U tom slučaju nema sumnje“ ili ‘Izraz ‘ja ne znam’ u tom slučaju nema smisla’ [...] odatle sledi i da ‘Ja znam’ nema smisla“ (OI 58). Znanje i sumnja su dva korelativna pojma. Vitgenštajn želi da pokaže da u normalnim okolnostima nema smisla sumnjati u murovske iskaze iz čega sledi da oni nisu predmet znanja, kao što je Mur mislio, ali i da nisu podložni sumnji, kao što skeptik misli. Za sumnju je karakteristično određeno ponašanje, koje je prisutno u određenim okolnostima i ona bi trebalo da ima praktične posledice. Međutim, sve to nedostaje u slučaju murovskih iskaza. Ne samo da u normalnim okolnostima ne sumnjamo u postojanje sopstvenih ruku, već ne možemo da zamislimo kako bi takva sumnja izgledala. Onaj ko izražava ovakvu sumnju ipak se služi rukama kao i svi drugi i Vitgenštajn se pita „zar ga ne bismo mogli ostaviti na miru da sumnja, pošto to uopšte nije važno.“ (OI 120) Kod njega se, uporedo sa dvadesetovekovnom semantičkom kritikom skepticizma, javlja i bihejvioralna kritika koju nalazimo još kod Hjuma. Ukoliko izuzmemo njegovo lingvističko ponašanje (izraze sumnje, nesigurnosti...) skeptik se ne ponaša drugačije od ljudi koji postojanje sopstvenih ruku, spoljašnjeg sveta i sličnog nikada ne dovode u pitanje. Vitgenštajn takođe tvrdi da su za sumnju neophodni određeni razlozi (OI 458). Sumnja se javlja u pogledu nečije saznavne tvrdnje ukoliko smo svesni činjenica ili okolnosti koje protivreče onome što se tvrdi. Međutim, murovski iskazi su upravo oni kojima sva evidencija govori u prilog i u koje nemamo nikakvih razloga da sumnjamo.

Za razliku od Dekarta koji je tvrdio da sumnja prethodi izvesnosti i da je neophodno dovesti u pitanje sva naša verovanja kako bismo došli do onoga što je izvesno, Vitgenštajn smatra da sama mogućnost sumnjanja počiva na nečemu što se ne proverava i ne dovodi u sumnju. Za njega je izvesnost primarna. On piše da „ko bi hteo u sve da sumnja, ne bi do sumnje ni došao. Sama igra sumnjanja pretpostavlja već izvesnost.“ (OI 115) Izvesnost prethodi sumnjama i čini ih mogućim jer mi najpre moramo biti sigurni u pogledu značenja reči koje koristimo da izrazimo naše sumnje ako zaista želimo u nešto da sumnjamo. Murovski iskazi su pravila koja definišu upotrebu reči i ukoliko bismo u njih sumnjali doveli bismo u

⁹ Ovo gledište je prisutno i u *Filozofskim istraživanjima*, gde Vitgenštajn tvrdi da pošto ne mogu ozbiljno da sumnjam da osećam bol nema smisla reći da ja to znam (FI 246), ali on tamo ne razvija dalje razmišljanja o pojmu izvesnosti.

pitanje naše razumevanje jezika. „Ako bih sumnjao da je ovo moja ruka, kako bih izbegao sumnju da reč ‘ruka’ ima neko značenje?“ (OI 369). Odsustvo sumnje je konstitutivno za naše znanje značenja reči koje koristimo, a ono je nužna pretpostavka smislenog sumnjanja (Coliva 2010: 110). Vitgenštajn zato tvrdi da „*pitanja* koja postavljamo i naše *sumnje* počivaju na činjenici da izvesni stavovi ne podležu sumnji, da su, tako reći, baglame na kojima se okreću ta pitanja i sumnje.“ (OI 341) On takođe ističe da je izvesnost primaran, instinktivni stav koji odražava našu životinjsku prirodu, a da sumnja predstavlja profinjenje koje nije prisutno u primitivnim oblicima ponašanja (Hamilton 2014: 225). Podučavanje i učenje jezika počivaju na iskonskom poverenju – on nas podseća da deca prvo uče različite stvari a tek kasnije stiču svest o tome da postoje pouzdane i nepouzdate informacije (OI 143). Pojmovi tačnosti, istinitosti, opravdanja i dokaza se prosto ne primenjuju na iskaze kojima utvrđujemo značenja reči. Ispravan stav prema ostenzivnoj definiciji nije da je dovedemo u pitanje niti da sumnjamo u postojanje objekata koji se koriste kao uzorci u formulisanju te definicije. Na taj način bismo zanemarili njenu normativnu ulogu i dopustili da ona može da bude pogrešna, a takav stav bi onemogućio učenje jezika i postavljanje smislenih sumnji.

Argument da znanje implicira logičku mogućnost sumnje počiva na pretpostavci da je znanje vrsta postignuća koje uključuje mogućnost greške. Vitgenštajn tvrdi i da saznajna tvrdnja ima smisla samo ako postoji logička mogućnost da je ona pogrešna, a njegov argument počiva na objašnjenju pojma greške. Iako znanje implicira mogućnost greške, ne uključuje svako neispravno tvrđenje grešku – neka tvrđenja su toliko bizarna da ih pre posmatramo kao posledicu mentalnog poremećaja nego greške. Vitgenštajn ističe da kada bi Mur u istim okolnostima izgovorio suprotno od onoga što je zaista izgovorio ne samo da se ne bismo složili sa njim nego „bismo ga smatrali i poremećenim“ (OI 155). Da bi neko tvrđenje bilo pogrešno ono mora da se uklapa u kontekst onoga što osoba koja greši već zna. „Da bi grešio, čovek mora već da sudi saglasno čovečanstvu.“ (OI 156) Greška proističe na objašnjiv način iz generalno tačnih verovanja i predstavlja nešto što je donekle razumljivo (Hamilton 2014: 190). Međutim, ukoliko bi neko u normalnim okolnostima poricao neki murovski iskaz to ne bi moglo da se posmatra kao greška, već bismo se zapitali da li ta osoba razume ono što govori. U tome je smisao Vitgenštajnovе tvrdnje da u nekim situacijama čovek ne može da *pogreši* (OI 155) – ne radi se o tome da ne može da kaže nešto neispravno, već da to ne bismo razumeli kao grešku. Stoga Mur nije u pravu kada kaže da zna da ima ruke zato što ne može da pogreši u pogledu toga – upravo činjenica da on u tom slučaju ne može da pogreši pokazuje da on to ne zna. Takođe, ni skeptik ne uviđa da „ono što nazivamo ‘greškom’ igra sasvim određenu ulogu u našim jezičkim igrama“ (OI 196) onda kada nastoji da pokaže da je moguće da mi grešimo u pogledu murovskih iskaza.

Zaključna razmatranja: naturalizam

Vitgenštajn u *O izvesnosti* pokazuje da čitava rasprava o skepticizmu nastaje zato što i tradicionalni epistemolog (Mur) i skeptik pogrešno shvataju prirodu murovskih iskaza i našeg odnosa prema njima. Murovo tvrđenje da postoje iskazi koji su za nas apsolutno izvesni je suštinski ispravno, ali on greši kada naš odnos prema njima posmatra kao epistemički stav prema iskazima koji su po svojoj prirodi empirijski i tvrdi da mi te iskaze znamo. Vitgenštajn prihvata da su ovi iskazi nesumnjivi ali daje drugačije objašnjenje prirode njihove izvesnosti. Za njega su oni neempirijski i nalik pravilima – pokazuju kako se reči našeg jezika upotrebljavaju i na taj način utemeljuju našu praksu opisivanja sveta. Pošto su nalik pravilima nisu ni istiniti ni lažni, a budući da prethode svim saznajnim tvrđenjima i čine ih mogućim, izvesnost u pogledu murovskih iskaza nije epistemičke prirode, već je odraz naše *praktične sposobnosti* učešća u govornoj praksi. Skeptik, kao i Mur, veruje da je naš stav prema svim iskazima uniformno epis-

temički i neutemeljenost murovskih iskaza posmatra kao epistemički nedostatak. Vitgenštajn se slaže sa njim kada se radi o empirijskim iskazima, ali ne i kada je reč o murovskim iskazima koji za njega nisu ni predmet znanja niti su podložni sumnji. Ukoliko bi oni zaista bili saznajna tvrđenja naše pravo da ih tvrdimo zavisilo bi od mogućnosti da ih opravdamo, odnosno, da dokažemo njihovu istinitost. Budući da to nije moguće učiniti, Mur je primoran da dogmatski tvrdi kako ih ipak zna, a skeptik zaključuje da treba da se uzdržimo od suda o njihovoj istinitosti i da je naše znanje o svetu neutemeljeno. Vitgenštajn, nasuprot tome ističe da „obrazlaganje, opravdavanje evidencije ima kraj; – a kraj nije kad nam se izvesni stavovi čine neposredno istinitim, nije, dakle, neka vrsta *viđenja* s naše strane, već je naše *delanje* koje je u osnovi jezičke igre.“ (OI 204) Naš život pokazuje da je za nas izvesno da je nešto ruka ili da je nešto stolica na taj način što se mi služimo našim rukama i posežemo za stolicama ne razmišljajući o onome što činimo (OI 7). U slučaju murovskih iskaza opravdanje se prosto ne zahteva, jer „naše nesumnjanje u sve njih jeste način kako mi sudimo, kako, dakle delamo“ (OI 232).

Shvatanje izvesnosti kao neepistemičkog praktičnog stava omogućava Vitgenštajnu da na radikalno drugačiji način od uobičajenog odgovori na skeptički izazov. On ne pokušava da se odbrani od skeptikovih napada i dokaže istinitost realizma već pokazuje da se, ukoliko ne zauzme epistemički stav prema murovskim iskazima, skeptik nikada neće ni naći u poziciji da za njih zahteva opravdanje koje nije moguće navesti. Skeptikovo rasuđivanje je problematično već zbog toga što je izrazito neprirodno – ono ga navodi da sumnja u iskaze koje u svom postupanju nikada ne dovodi u pitanje i ne oseća potrebu da opravda. Vitgenštajn pokazuje da se on uopšte ne može naći u ovoj poziciji osim po cenu velike inkonzistentnosti. Njegov najubedljiviji i najoriginalniji argument protiv skepticizma pokazuje da skeptik, formulišući svoje sumnje, dovodi u pitanje sopstveno razumevanje reči kojima se pritom služi. On izaziva skeptika da kaže zašto, ako sumnja da je *to* njegova ruka, ne sumnja i u značenje tih reči (OI 456). U nekim slučajevima „na *istinitosti* mojih iskaza vrši se provera mog *razumevanja* tih iskaza.“ (OI 80) Priroda murovskih iskaza je takva da svako ko ih dovede u sumnju time dovodi u pitanje sopstveno razumevanje ovih iskaza. Vitgenštajn zato sugerise da je za kompetentnog govornika srpskog jezika jednako besmisleno da kaže „Ne znam da li je to ruka“ kao kada bi rekao „Ne znam šta reč ‘ruka’ znači“ (Hamilton 2014: 233). Kada skeptik izražava svoje sumnje on *kao da* istovremeno sumnja da li reč „ruka“ referira na ruku, reč „svet“ na svet ili ne referira ni na šta. Međutim, Vitgenštajn pokazuje da „tu sumnja povlači sve za sobom i strovaljuje u kaos“ (OI 613). Skeptikova sumnja dovodi u pitanje čitav skup verovanja ili pretpostavki na kojima počiva naše razumevanje sveta budući da se sumnja u neki murovski iskaz svodi na sumnju u sliku sveta kojoj on pripada („Ne mogu od tog suda da se odvojim, a da ne srušim sve ostale sudove.“ OI 419). Onaj ko dovodi u pitanje ili poriče neki od murovskih iskaza nema istu sliku sveta kao mi niti sa nama deli istu formu života. Mi stoga ne možemo da ga razumemo kada izražava svoje sumnje i pitamo se da li on sam razume šta govori.

Vitgenštajnovno rešenje je ingeniozno ali ga je teško prihvatiti. Prema njemu, murovski iskazi predstavljaju ostenzivne definicije – daju primere toga šta određene reči znače. Mi ne samo da ne znamo tvrđenja poput „Ovo je ruka“ nego ona čak ni ne opisuju stvarnost. Oba ova shvatanja deluju nam intuitivno neprihvatljivo. Ono što delimično ublažava ovaj osećaj je činjenica da Vitgenštajn dopušta da njihova uloga varira u zavisnosti od okolnosti i da ima situacija u kojima tvrđenje „Ovo je ruka“ opisuje stvarnost, pruža informaciju i može biti dovedeno u sumnju (npr. u arheološkom istraživanju). Dvostruka upotreba ovakvih tvrđenja objašnjava zašto imamo osećaj da ona opisuju stvarnost (kada ne funkcionišu kao murovski iskazi ona to čine), a da ipak u njih ne možemo da sumnjamo (kada funkcionišu kao murovski iskazi). Međutim, ovo objašnjenje ne može da se primeni na sve primere koje Vitgenštajn navodi.

Teško je poverovati da se tvrđenje „Zemlja je postojala mnogo pre mog rođenja“ ikada koristi da bi se objasnilo značenje nekih reči, a ipak ono sasvim sigurno pripada tvrđenjima koja opisuju našu sliku sveta i koja retko izgovaramo iako ih pretpostavljamo u svemu što radimo i govorimo. Čini se da je potrebno detaljnije objašnjenje prirode iskaza koji leže u osnovi naše prakse opisivanja sveta i koje karakteriše neepistemička objektivna izvesnost.¹⁰

Na kraju ću samo napomenuti da izvesna mesta u *O izvesnosti* navode na naturalističku interpretaciju Vitgenštajnovе pozicije. Jedna od osnovnih ideja filozofskog naturalizma je da je ispravan filozofski metod opisati stvari onakve kakvima ih nalazimo u svakodnevnom životu a ne razvijati teorije o njima. Filozofija poznog Vitgenštajna je evidentno naturalistička u ovom smislu (Pears 1995: 411). U *O Izvesnosti* izgleda da postoje nagoveštaji one vrste naturalizma koju nalazimo kod Hjumana – u svom objašnjenju naše izvesnosti u pogledu murovskih iskaza Vitgenštajn ne iznosi neku filozofsku teoriju niti se oslanja na trenutno prihvaćenu naučnu teoriju, već se poziva na sirove činjenice o ljudskoj prirodi. Ističući da „jednom mora da se pređe sa objašnjenja na puki opis“ (OI 189) on odlučuje da posmatra „čoveka kao životinju; kao primitivno biće kojem se, doduše, priznaje instinkt, ali ne i rasuđivanje“ (OI 475) kako bi utvrdio prirodu našeg odnosa prema murovskim iskazima. On opisuje na koji način mi zaista učimo jezik i insistira da treba obratiti pažnju na svakodnevni nasuprot filozofskom kontekstu i na svakodnevnu nasuprot filozofskoj upotrebi reči. Ovakav pristup dovodi ga do toga da objektivnu izvesnost okarakterise kao „nešto životinjsko“, odnosno, kao instinktivan stav neposrednog posezanja (OI 510) i da na nekoliko mesta taj stav uporedi sa ponašanjem na koje nailazimo u životinjskom svetu.¹¹ Nailazimo čak i na tipično humovski paragraf: „Ja ne mogu a da ne verujem...“ (OI 277) koji upućuje na to da su neka verovanja za nas neizbežna. Ova vrsta razmatranja svakako je doprinela drugačijem shvatanju murovskih iskaza i možemo da kažemo da naturalizam u *O izvesnosti* igra ključnu ulogu u pobijanju skepticizma. Međutim, treba imati na umu da Vitgenštajnova kritika skepticizma nije potpuna bez semantičkih razmatranja koja se tiču smislenosti skeptikovih sumnji.

Aleksandra Davidović
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Literatura:

- Vitgenštajn, Ludvig (1969), *Filosofska istraživanja*, Beograd: Nolit.
 Vitgenštajn, Ludvig (1996), *O izvesnosti*, Beograd: Fidelis.
 Vitgenštajn, Ludvig (2008), *Predavanja i razgovori o estetici, psihologiji i religioznom verovanju* (priređio Siril Baret), Beograd: Clio.
 Wittgenstein, Ludwig (1960), *Tractatus Logico-Philosophicus*, Sarajevo: Veselin Masleša.
 Coliva, Annalisa (2010), *Moore and Wittgenstein: Scepticism, Certainty and Common Sense*, Palgrave Macmillan.
 Fogelin, Robert J. (1995), *Wittgenstein*, London: Routledge.
 Hamilton, Andy (2014), *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and On Certainty*, London: Routledge.
 Minar, Edward, „On Wittgenstein’s Response to Scepticism: The Opening of *On Certainty*“ u Moyal-Sharrock, Danièle i Brenner, William H. (prir.), *Readings of Wittgenstein’s On certainty*, New York: Palgrave Macmillan, str. 253–274.

¹⁰ Strolova podela murovskih iskaza na one koju su apsolutno izvesni i na one koji su samo relativno izvesni (Stroll 1994: 156, Stroll 2005: 34) je jedan korak u tom pravcu.

¹¹ Dete zna da postoji mleko na isti način kao i mačka (OI 478) – instinktivno a ne kao posledicu zaključivanja; ljudi, kao ni neverice, ne pravdaju svoja predviđanja principom indukcije (OI 288).

- Moore, G. E. (1993), „A Defence of Common Sense“, u Thomas Baldwin (prir.) *Selected Writings* Abingdon: Routledge, str. 106–133.
- Moore, G. E. (1993), „Proof of an External World“, u Thomas Baldwin (prir.) *Selected Writings* Abingdon: Routledge, str. 147–170.
- Moyal-Sharrock, Danièle (2004), *Understanding Wittgenstein's On Certainty*, New York: Palgrave Macmillan.
- Pears, David (1995), „Wittgenstein's Naturalism“, *The Monist* 78 (4): 411–24.
- Pritchard, Duncan (2011), „Wittgenstein on Scepticism“, u McGinn, Marie i Kuusela, Oskari (prir.), *The Oxford Handbook of Wittgenstein*, Oxford University Press, str. 523–549.
- Stroll, Avrum (1994), *Moore and Wittgenstein on Certainty*, New York: Oxford University Press.
- Stroll, Avrum (2005), „Why *On Certainty* Matters“, u Moyal-Sharrock, Danièle i Brenner, William H. (prir.), *Readings of Wittgenstein's On certainty*, New York: Palgrave Macmillan, str. 33–46.
- Williams, M. (2004), „Wittgenstein, Truth and Certainty“, u Kölbel M. i Weiss B. (prir.) *Wittgenstein's Lasting Significance*, Routledge, London, str. 249–284.

Wittgenstein on Knowledge, Certainty and Scepticism (Summary)

The subject of this paper is Wittgenstein's distinction and new understanding of the concepts of knowledge and certainty in *On Certainty* from which also follows his novel critique of scepticism. He shows that the whole debate on scepticism arises because both the traditional epistemologists like Moore and the skeptic misunderstand the nature of the so-called Moorean propositions which represent the content of our basic beliefs and our attitude towards them. Wittgenstein claims that these propositions are neither true nor false but that they function as rules and hence cannot be known or subject to doubt. Our attitude towards them is not epistemic but is rather a reflection of our practical ability to participate in linguistic practice. Wittgenstein's most convincing and most original argument against scepticism demonstrates that the skeptic, in forming her doubts, brings into question her own understanding of the words she thereby uses. In the end it is claimed that Wittgenstein himself endorses naturalism of a Humean type.

Keywords: Wittgenstein, Moorean propositions, knowledge, certainty, scepticism, naturalism